

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या शाश्वत विकासात सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगाची (एमएसएमई) भूमिका

डॉ. आप्पासो मच्छिंद्र काळेल

सहाय्यक प्राध्यापक, व्यवसायिक अर्थशास्त्र विभाग, नेस वाडिया कॉलेज ऑफ कॉमर्स, पुणे.

Corresponding Author – डॉ. आप्पासो मच्छिंद्र काळेल

DOI - 10.5281/zenodo.17906073

सारांश:

जगातील प्रत्येक अर्थव्यवस्थेत एमएसएमई महत्त्वाची भूमिका बजावतात. याला अर्थव्यवस्थेचा कणा किंवा इंजिन म्हणूनही ओळखले जाते. भारताचे एमएसएमई क्षेत्र एक चैतन्यशील आणि गतिमान क्षेत्र म्हणून उदयास आले आहे जे अर्थव्यवस्थेच्या विकासासाठी वाढीचा प्रवेगक म्हणून काम करते. हे क्षेत्र भारतात शेतीनंतर दुसऱ्या क्रमांकाचे सर्वात मोठे रोजगार देणारे क्षेत्र आहे. भारतात ६४ दशलक्ष सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग आहेत आणि ते सुमारे ६ कोटी लोकांना रोजगार देतात. एकूण देशांतर्गत उत्पादनात ते सुमारे ३० टक्के आणि देशाच्या एकूण निर्यातीपैकी ४० टक्क्यांहून अधिक योगदान देतात. अशाप्रकारे, एमएसएमई रोजगार निर्मिती, उत्पन्न निर्मिती, दारिद्र्य कमी करणे आणि उपेक्षित गटांचे सक्षमीकरण, प्रादेशिक असमानता कमी करणे आणि जीडीपी आणि राष्ट्रीय उत्पन्नात योगदान देण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावतात. कोणत्याही अर्थव्यवस्थेसाठी समावेशक आणि शाश्वत विकास महत्त्वाची भूमिका बजावतो; ते समाजात वाढीच्या फायद्यांचे समान वितरण सुनिश्चित करते. सध्याचा संशोधन लेख भारतीय अर्थव्यवस्थेत एमएसएमईच्या कामगिरीचे मूल्यांकन करण्यावर केंद्रित आहे. हा संशोधन अभ्यास विविध एमएसएमईच्या वार्षिक अहवाल, भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या सांख्यिकीची हँडबुक, जर्नल्स आणि विविध वेबसाइट्समधील दुय्यम माहितीवर आधारित आहे. अभ्यासाच्या निष्कर्षांनुसार, भारतीय एमएसएमई क्षेत्र रोजगाराच्या संधी प्रदान करून, प्रादेशिक विकास सुनिश्चित करून आणि उपेक्षित गटांना सक्षम करून समावेशक आणि शाश्वत विकासात हातभार लावते.

मुख्य शब्द: एमएसएमई, आर्थिक विकास, रोजगार, शाश्वत विकास.

प्रस्तावना :

देशाच्या आर्थिक विकासात एमएसएमई क्षेत्राला खूप महत्त्व प्राप्त होत आहे. अर्थव्यवस्थेचा कणा किंवा इंजिन असलेल्या एमएसएमईना दिलेल्या लोकप्रिय संज्ञांवरून हे स्पष्ट होते. हे क्षेत्र केवळ नोकरीच्या संधीच देत नाही तर राष्ट्रांना स्वावलंबी होण्यास मदत करते. अनेक देशांमध्ये, एमएसएमई जीडीपी, निर्यात आणि नवोपक्रमात महत्त्वपूर्ण योगदान देतात, ज्यामुळे मोठ्या लोकसंख्येला, विशेषतः ग्रामीण

भागात, रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात. भारतातही ते कृषी क्षेत्रानंतर दुसऱ्या क्रमांकाचे सर्वात मोठे रोजगार पुरवठादार आहे. भारतात, सुमारे ९० टक्के औद्योगिक युनिट्स एमएसएमई क्षेत्राशी संबंधित आहेत, ज्यामध्ये सुमारे १२ कोटी लोकांना रोजगार आहे. एमएसएमई क्षेत्र एक चैतन्यशील आणि गतिमान क्षेत्र म्हणून दिसले आहे जे भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासासाठी वाढीचा प्रवेगक म्हणून काम करते. एमएसएमई स्थानिक, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय ग्राहकांच्या

मागण्या पूर्ण करण्यासाठी ६००० हून अधिक विविध उत्पादने तयार करतात. हा पेपर रोजगाराच्या संधी निर्माण करून, प्रादेशिक असमानता कमी करण्यास मदत करून, उपेक्षित गटांना सक्षम करून आणि एमएसएमईच्या शाश्वत विकासासाठी आव्हानांना तोंड देऊन आर्थिक वाढीमध्ये एमएसएमईची महत्त्वाची भूमिका एक्सप्लोर करतो. वेगवेगळ्या संस्था, आयोग आणि व्यक्तींनी शाश्वत विकासाची व्याख्या केली आहे. तरीही, जागतिक पर्यावरण आणि विकास आयोगाने शाश्वत विकासाची सर्वात लोकप्रिय व्याख्या दिली आहे (ज्याला ब्रंडलॅंड आयोग अहवाल, १९८७ म्हणूनही ओळखले जाते). त्यांनी शाश्वत विकासाची व्याख्या "भविष्यातील पिढ्यांच्या स्वतःच्या गरजा पूर्ण करण्याच्या क्षमतेशी तडजोड न करता वर्तमानाच्या गरजा पूर्ण करणारा विकास" अशी केली. शाश्वत विकास उद्दिष्टांमध्ये सामाजिक-आर्थिक, पर्यावरणीय आणि राजकीय चलांचा विस्तृत समावेश आहे जो हवामान बदलाचा नकारात्मक परिणाम कमी करण्यास मदत करतो आणि शाश्वत समाज निर्माण करण्यास मदत करतो. त्यात २०३० पर्यंत साध्य करण्यासाठी १७ परस्पर जोडलेली उद्दिष्टे आहेत. हे सरकारला शाश्वत धोरणे स्वीकारण्यास आणि सामाजिक आणि आर्थिक विकासाला चालना देण्यास भाग पाडते. उत्पादन, उत्पादन, मानवी संसाधन विकास, राहणीमानाचा दर्जा, उपभोग पद्धती आणि आंतरराष्ट्रीय व्यापारात योगदान, विशेषतः निर्यात, सामाजिक जबाबदाऱ्यांची पूर्तता आणि राष्ट्राच्या समाजातील सर्व नागरिक आणि घटकांमध्ये संपत्तीचे न्याय्य आणि समतोल वितरण यासारख्या निर्देशकांचा वापर देशाच्या आर्थिक शाश्वततेमध्ये एमएसएमईची भूमिका मूल्यांकन करण्यासाठी केला.

संदर्भ साहित्य आढावा:

(कमल-चौई, २०१७) यांनी एसडीजीजची सर्वात जास्त आर्थिक उद्दिष्टे पूर्ण करण्यात एमएसएमई अग्रणी भूमिका बजावू शकतात यावर भर दिला. समावेशक

आणि शाश्वत आर्थिक वाढ, नवोपक्रम, रोजगार निर्मिती, लिंग समानता इत्यादींना प्रोत्साहन देण्यासाठी एसएमईचे महत्त्व यावर चर्चा करून, संशोधकाने एमएसएमईची क्षमता आणि उत्पादकता जास्तीत जास्त वाढवण्यासाठी धोरणांची आवश्यकता असल्याचे अधोरेखित केले. त्यांनी एसएमई विकासातील दोन प्रमुख अडथळे नमूद केले: पहिले, वित्तपुरवठा उपलब्धता आणि दुसरे, जागतिक मूल्य साखळींमध्ये एसएमईचा सहभाग.

उग्वेबे, यू., उरामा, एन. ई., इत्यादी (२०१८) यांनी नायजेरियातील एसडीजीच्या बैठकीमध्ये उद्योजकता विकासाच्या भूमिकेचा अभ्यास केला. या अभ्यासात एसडीजी, विकसनशील देशांमध्ये उद्योजकता आणि नायजेरियातील उद्योजकता विकास आणि एसडीजी यावर चर्चा केली. त्यात असे प्रतिपादन करण्यात आले की उद्योजकता बहुतेक एसडीजीच्या साध्यतेला जलद गती देऊ शकते परंतु गरिबी निर्मूलन (ध्येय १), चांगले काम आणि आर्थिक वाढ (ध्येय ८), आणि उद्योग नवोन्मेष आणि पायाभूत सुविधा (ध्येय ९) यावर अधिक भर देते. , अभ्यासात पुरेसे निधी, कर्ज आणि पायाभूत सुविधा प्रदान करणे, सर्जनशीलता आणि स्वावलंबनाला प्रोत्साहन देणे आणि एसएमईमध्ये सहकार्य वाढवणे, एसडीजी साध्य करण्यासाठी सक्षम वातावरण प्रदान करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

वर्मा, टी. एल. (२०१९) यांनी शाश्वत विकास उद्दिष्टे साध्य करण्यात सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांची (एमएसएमई) भूमिका अभ्यासण्याचा प्रयत्न केला. हे दुय्यम डेटावर आधारित वर्णनात्मक संशोधन होते. या अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की एसडीजी साध्य करण्यात एमएसएमई मोठी भूमिका बजावतात, विशेषतः गरिबी निर्मूलनाचे ध्येय (ध्येय १), योग्य काम आणि आर्थिक वाढ (ध्येय ८), आणि उद्योग नवोन्मेष आणि पायाभूत सुविधा (ध्येय ९) आणि इतर उद्दिष्टे साध्य करण्यात प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्षपणे योगदान देतात.

संशोधन अभ्यासाची उद्दिष्टे:

१. एमएसएमई क्षेत्राच्या आर्थिक योगदानाचे मूल्यांकन करणे.
२. एमएसएमई क्षेत्राच्या शाश्वत विकासासाठी येणाऱ्या समस्या तपासणे.

संशोधनपद्धती:

हा संशोधन अभ्यास वर्णनात्मक आहे आणि पूर्णपणे सूक्ष्म लघु आणि मध्यम उद्योग मंत्रालयाच्या (MSME) वार्षिक अहवाल, भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या सांख्यिकी हँडबुक, जर्नल्स आणि विविध वेबसाइट्सवरील दुय्यम माहितीवर आधारित आहे.

देशाच्या विकासात एमएसएमईचे आर्थिक योगदान:

लोकसंख्येच्या मोठ्या भागासाठी रोजगाराच्या संधी निर्माण करून, देशाची संपत्ती वाढवून आणि देशाच्या जीडीपीमध्ये योगदान देऊन एमएसएमई अर्थव्यवस्थेच्या विकासात एक सशक्त भूमिका बजावतात.

एमएसएमई आणि जीडीपी वाढ:

तक्ता १ मध्ये २०१४-१५ ते २०२१-२२ पर्यंत जीडीपी आणि जीव्हीएमध्ये एमएसएमई क्षेत्राच्या वाट्याचा भारतीय अर्थव्यवस्थेत असलेल्या योगदानाचा आढावा देण्यात आला आहे. या तक्त्यामध्ये एमएसएमई भारताच्या जीव्हीए आणि जीडीपीमध्ये मोठ्या प्रमाणात योगदान देतात हे दाखवण्यात आले आहे. तक्ता १ आणि आकृती १ मध्ये असे दिसून आले आहे की जीडीपी आणि जीव्हीएमध्ये एमएसएमईच्या योगदानात वाढ झाली आहे. डेटाचे विश्लेषण करताना, आम्हाला आढळले की जीव्हीएमध्ये एमएसएमईचा वाटा (४०%) जीडीपी (३०%) पेक्षा जास्त आहे. २०१९-२० मध्ये जीडीपीमध्ये एमएसएमईचा वाटा सर्वाधिक (३०.५%) आणि २०२०-२१ मध्ये सर्वात कमी (२७.२%) नोंदवण्यात आला. तर जीव्हीएमध्ये एमएसएमईचा वाटा २०२१-२२ मध्ये सर्वाधिक (४०.८%) आणि २०१४-१५ मध्ये सर्वात कमी (३१.८%) नोंदवण्यात आला. एकूणच, २०२०-२१ मध्ये जीडीपीमधील योगदानात किंचित घट होऊन, जीडीपी आणि जीडीपीमध्ये एमएसएमईच्या योगदानात वाढ होत असल्याचे दिसून येते.

तक्ता १: भारताच्या अर्थव्यवस्थेत एमएसएमईचे योगदान

वर्ष	जीडीपीमध्ये एमएसएमईचा वाटा (%)	जीव्हीएमध्ये एमएसएमईचा वाटा (%)
२०१४-१५	२९.३	३१.८
२०१५-१६	२९.४	३२.३
२०१६-१७	२९.२	३२.२
२०१७-१८	२९.७	३२.८
२०१८-१९	३०.२	३३.५
०१९-२०	३०.५	४०.६
२०२०-२१	२७.२	४०.३
२०२१-२२	२९.२	४०.८

स्रोत: एमएसएमई मंत्रालयाचा वार्षिक अहवाल २०२३. आरबीआय आणि प्रेस इन्फॉर्मेशन ब्युरो/कमर्शियल इंटेलिजेंस अँड स्टॅटिस्टिक्स डायरेक्टरेट जनरल

निर्यात:

कमर्शियल इंटेलिजन्स अँड स्टॅटिस्टिक्स महासंचालनालय (DGCIS) कडून मिळालेल्या माहितीनुसार, आर्थिक वर्ष २०१६ ते आर्थिक वर्ष २०२१ या काळात भारतातील निर्यातीत MSME-निर्दिष्ट उत्पादनांचा वाटा जास्त होता. तो सुमारे ५०%

होता, परंतु आर्थिक वर्ष २०२२ आणि २३ मध्ये हा वाटा अनुक्रमे ४५ टक्के आणि ४३ टक्के इतका कमी झाला. २०२३-२४ मध्ये (नोव्हेंबरपर्यंत) हा पुन्हा ४५.८ टक्के झाला. तपशीलवार डेटा तक्ता २ मध्ये पाहता येईल.

तक्ता २ : भारतातील एकूण निर्यातीत एमएसएमईचा निर्यातीत वाटा

वर्ष	एमएसएमई निर्यातीचा टक्केवारी वाटा
२०१४-१५	४४.७५
२०१५-१६	४९.८६
२०१६-१७	४९.६९
२०१७-१८	४८.५८
२०१८-१९	४८.००
२०१९-२०	४९.७७
२०२०-२१	४९.३५
२०२१-२२	४५.०३
२०२२-२३	४३.५९
२०२३-२४	४५.८०

स्रोत: आरबीआय आणि प्रेस इन्फॉर्मेशन ब्युरो/कमर्शियल इंटेलिजेंस अँड स्टॅटिस्टिक्स डायरेक्टरेट जनरल. *सप्टेंबर २०२३ पर्यंतचा डेटा.

उत्पादन आणि रोजगार:

रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्यात एमएसएमई महत्वाची भूमिका बजावतात. मोठ्या उद्योगांच्या तुलनेत त्यांना कमी भांडवली खर्चाची आवश्यकता असते. भारतात अंदाजे ६.३ कोटी एमएसएमई आहेत, जे येत्या काळात अंदाजे ७.५ कोटी पर्यंत वाढण्याची अपेक्षा आहे, ज्याची वाढ २.५% च्या अंदाजित सीएजीआरने होईल. सर्वात अलीकडील आकडेवारीनुसार, मार्च २०२४ पर्यंत, उद्यम पोर्टलवर अंदाजे ४ कोटी एमएसएमई नोंदणीकृत आहेत, त्यापैकी ३,९३,१८,३३५ (९७.७%) सूक्ष्म उद्योग आहेत, ६,०८,९३५ (१.५%) लघु उद्योग आहेत आणि ५५,४८८ (०.८%) मध्यम उद्योग आहेत. एकूण नोंदणीकृत एमएसएमईपैकी ७२% सेवा क्षेत्रातील आहेत आणि २८% उत्पादन क्षेत्रातील आहेत. रोजगार

निर्मितीमध्ये, अन्न उद्योग अव्वल स्थानावर आहे, ज्यामध्ये सुमारे ४.८० लाख लोक रोजगार देतात, त्यानंतर धातू नसलेल्या खनिज वस्तूंचा क्रमांक लागतो, ज्याने ४.५० लाख लोकांना रोजगार दिला आणि त्यानंतर धातू उत्पादने, ज्याने ३.७० लाख लोकांना रोजगार दिला. रोजगाराच्या संधी निर्माण करण्यात हे सर्व उद्योग आघाडीवर आहेत. एमएसएमई नोंदणी आणि रोजगार निर्माण करण्यात योगदान देणारी तीन राज्ये महाराष्ट्र, तामिळनाडू आणि उत्तर प्रदेश आहेत. भारतातील सर्व नोंदणीकृत एमएसएमईपैकी जवळजवळ ४०% आणि एमएसएमईमध्ये काम करणाऱ्या सुमारे ३५% व्यक्ती या राज्यांमध्ये आहेत. आकृती ३ मध्ये एकूण भारतीय उत्पादन उत्पादनात एमएसएमई उत्पादन उत्पादनाचा वाटा दर्शविला आहे जो वर्षभरात तुलनेने स्थिर आहे. आर्थिक वर्ष २०२०

मध्ये ते ३६.६ टक्के, आर्थिक वर्ष २१ मध्ये ३६.९ टक्के आणि आर्थिक वर्ष २२ मध्ये ३६.२ टक्के होते.

महिलांच्या मालकीच्या MSMEs साठी ZED प्रमाणपत्रासाठी १००% अनुदान देते.

प्रादेशिक विकास:

एमएसएमई मोठ्या उद्योगांपेक्षा तुलनेने कमी भांडवली खर्चात रोजगाराच्या संधी प्रदान करतात आणि ग्रामीण आणि मागासलेल्या भागांना उन्नत करण्यास मदत करतात, प्रादेशिक असंतुलन कमी करतात आणि राष्ट्रीय उत्पन्नाचे अधिक समतोल वितरण सुनिश्चित करतात. एमएसएमई गेल्या काही वर्षांत सातत्यपूर्ण विकास दराने वाढत आहेत आणि ग्रामीण आणि शहरी लोकांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देत आहेत. फिक्कीनुसार, नोंदणीकृत एमएसएमईपैकी सुमारे ३०९ लाख युनिट्स (४९ टक्के) शहरी भागात आहेत आणि ३२४.८८ लाख युनिट्स (५१ टक्के) ग्रामीण भागात आहेत. ग्रामीण भागातील गरिबी आणि बेरोजगारी कमी करण्यासाठी सरकारने अनेक उपक्रम हाती घेतले आहेत.

पर्यावरण:

MSME शाश्वत शून्य दोष, शून्य परिणाम (ZED) प्रमाणन योजना ही शाश्वततेकडे वाटचाल करण्यासाठी आणि पर्यावरणीय खर्च कमी करण्यासाठी आणखी एक चांगला उपक्रम आहे. ही योजना ऑक्टोबर २०१६ मध्ये सुरू करण्यात आली आणि एप्रिल २०२२ मध्ये सुधारित करण्यात आली जेणेकरून MSMEs ला पर्यावरणावर परिणाम न करता शून्य दोष उत्पादन प्रक्रिया स्वीकारून त्यांचे गुणवत्ता मानक सतत अपग्रेड करण्यास प्रोत्साहित दिले जाईल. पर्यावरणाबाबत जागरूक उत्पादनासाठी हे तीन प्रमाणन स्तर (सोने, चांदी आणि कांस्य) प्रदान करते. २०२२ च्या २३ व्या वार्षिक अहवालानुसार, या योजनेअंतर्गत २६००० MSMEs ने नोंदणी केली आहे, त्यापैकी १३८१ जणांना कांस्य, ४२ जणांना रौप्य आणि ४१ जणांना सुवर्ण प्रमाणपत्रे मिळाली आहेत. ही योजना

एमएसएमईच्या प्रमुख समस्या:

भारतासारख्या विकसनशील देशात, विशेषतः एमएसएमई क्षेत्राचे महत्त्व असूनही, त्याच्या उत्पादन आणि एकूण कामगिरीवर मर्यादा घालणारी अनेक आव्हाने त्याला तोंड देत आहेत. एमएसएमईची शाश्वतता सुधारण्यासाठी त्यांच्या समस्या सोडवणे आणि त्यांचे निराकरण करणे आवश्यक आहे. एमएसएमईंना तोंड द्यावे लागणारे प्रमुख मुद्दे खालीलप्रमाणे आहेत:

- १) पुरेशा आणि वेळेवर वित्तपुरवठा नसणे
- २) तंत्रज्ञानाचा अवलंब
- ३) कुशल कामगार
- ४) बाजारपेठेतील प्रवेश
- ५) सहाय्यक सरकारी धोरणांचा अभाव
- ६) मूलभूत पायाभूत सुविधा तंत्रज्ञानाचा अवलंब

सरकारी उपक्रम:

सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग मंत्रालयाने एमएसएमई क्षेत्राच्या वाढीसाठी आणि विकासासाठी विविध योजना राबवल्या आहेत ज्यात कर्ज समर्थन, तांत्रिक सहाय्य, पायाभूत सुविधा विकास, औपचारिकीकरण, क्षमता बांधणी, नवीन उद्योग विकास, कौशल्य विकास आणि एमएसएमई क्षेत्राला बाजारपेठ सहाय्य यांचा समावेश आहे. या योजना/कार्यक्रमांमध्ये पंतप्रधान रोजगार निर्मिती कार्यक्रम (पीएमईजीपी), सूक्ष्म लघु उद्योगांसाठी क्रेडिट गॅरंटी ट्रस्ट फंड (सीजीटीएमएसई), उद्योजकता कौशल्य विकास कार्यक्रम (ईएसडीपी), सूक्ष्म आणि लघु उद्योग क्लस्टर डेव्हलपमेंट प्रोग्राम (एमएसई-सीडीपी), एमएसएमई शाश्वत (झेडईडी) आणि राष्ट्रीय एसटी/एससी हब यांचा समावेश आहे.

एमएसएमई क्षेत्राच्या शाश्वत विकासाच्या शक्यता:

१. सरकारी उपक्रम: एमएसएमई क्षेत्राला प्रोत्साहन देण्यासाठी सरकारने पत हमी कार्यक्रम, तंत्रज्ञान अपग्रेडेशन आणि कौशल्य विकास यासह विविध योजना सुरू केल्या आहेत.

२. डिजिटल परिवर्तन: ई-कॉमर्स आणि डिजिटल मार्केटिंग सारख्या डिजिटल तंत्रज्ञानाचा स्वीकार करून, एमएसएमई कार्यक्षमता वाढवू शकतात, खर्च कमी करू शकतात, एमएसएमईंना बाजारपेठेत प्रवेश सुधारू शकतात आणि संभाव्य ग्राहकांच्या मोठ्या प्रेक्षकांपर्यंत त्यांची पोहोच वाढवू शकतात.

३. क्षमता बांधणी: प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि कार्यशाळा व्यवस्थापकीय कौशल्ये वाढवू शकतात आणि नवोपक्रमांना प्रोत्साहन देऊ शकतात.

४. सहयोगी परिसंस्था: एमएसएमईंना सहकार्य आणि भागीदारीचा फायदा होऊ शकतो. सहकार्यासाठी क्लस्टर आणि इनक्यूबेटरसारखे प्लॅटफॉर्म प्रदान केले जातात.

५. कौशल्य विकास: वस्तू आणि सेवांची गुणवत्ता सुधारण्याव्यतिरिक्त, कौशल्य विकास आणि व्यावसायिक प्रशिक्षणावर लक्ष केंद्रित केल्याने एमएसएमई आणि त्यांच्या कार्यबलांना सक्षम बनवता येते.

निष्कर्ष:

सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग हे भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहेत हे निर्विवादपणे दिसून येते. गेल्या काही वर्षांत, या क्षेत्राने आर्थिक वाढ, रोजगार निर्मिती आणि औद्योगिकीकरणाला लक्षणीयरीत्या चालना दिली आहे. या संशोधनात आर्थिक वाढीमध्ये एमएसएमईची भूमिका आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या शाश्वत विकासात त्यांचे योगदान यावर चर्चा करण्यात आली आहे. गेल्या काही वर्षांत ते जीडीपीमध्ये ३० टक्के सातत्यपूर्ण वाढीचा दर देत आहेत, जे एक महत्त्वपूर्ण योगदान आहे. गेल्या काही वर्षांमध्ये, म्हणजेच २०१४ ते २०२० दरम्यान जीडीपीमध्ये

एमएसएमईच्या टक्केवारीच्या वाट्यात थोडीशी घट (२७.२%) आढळून आली, जी २०२१-२२ मध्ये पुन्हा २९.२% पर्यंत वाढली. त्याचप्रमाणे निर्यातीत एमएसएमईचा वाटा देखील २०२०-२१ मध्ये ५० टक्क्यांवरून २०२१-२२ आणि २०२२-२३ मध्ये अनुक्रमे ४५% आणि ४३.६% पर्यंत घसरला आहे. कोविड-१९ महामारीमुळे जीडीपी आणि निर्यातीतील एमएसएमईच्या योगदानात ही घट झाली. नोंदणीकृत एमएसएमईची संख्या आणि रोजगार निर्मितीमध्ये त्यांचे योगदान वाढत असल्याचे दिसून येते. एमएसएमई ग्रामीण आणि शहरी क्षेत्रात रोजगार निर्मिती करण्यास मदत करतात आणि मागासलेले भाग आणि गटांना उन्नत करण्यास मदत करतात. सरकारने एमएसएमई विकासाचा चालना देण्यासाठी अनेक उपक्रम देखील हाती घेतले आहेत. एमएसएमई क्षेत्राच्या विकासात आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय तिन्ही पैलूंचा विचार केला जातो. जर हे असेच चालू राहिले तर देश शाश्वत विकास साध्य करेल.

संदर्भ:

1. आसिफ खान, डी. एम. (२०११). भारतातील शाश्वत आर्थिक विकास सुनिश्चित करण्यात एमएसएमई आणि त्यांची भूमिका एलपीजीद्वारे वैशिष्ट्यीकृत आहे. इंटरनॅशनल जर्नल ऑफ मॅनेजमेंट रिसर्च अँड डेव्हलपमेंट (आयजेएमआरडी), खंड १(१), पृ. ४१-५२
2. ब्रुंडलँड, जी. (१९८७). पर्यावरण आणि विकासावरील जागतिक आयोगाचा अहवाल: आमचे सामान्य भविष्य. संयुक्त राष्ट्र महासभेचा दस्तऐवज ए/४२/४२७.
3. एमएसएमई मंत्रालय. (२०२०). वार्षिक अहवाल २०२०-२१. एमएसएमई मंत्रालय, भारत सरकार. एमएसएमई मंत्रालय. (२०२१). वार्षिक अहवाल २०२१-२२. एमएसएमई मंत्रालय, भारत सरकार. एमएसएमई मंत्रालय. (२०२२). वार्षिक अहवाल २०२२-२३. एमएसएमई मंत्रालय, भारत सरकार.

4. प्रेस इन्फॉर्मेशन ब्युरो. (२०२३, डिसेंबर ११). सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग मंत्रालय.
5. प्रेस इन्फॉर्मेशन ब्युरो. (२०२३, ऑगस्ट ०७). सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग मंत्रालय. येथून उपलब्ध: <https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=16289> 25.
6. तांबे, एन आणि जैन, ए. (२०२४). एमएसएमई सांख्यिकी आणि ट्रेंड. <https://www.forbes.com/advisor/in/business/msme-statistics>
7. उगुण्बे, यू., उरामा, एन. ई., आणि इलोह, ई. (२०१८). नायजेरियामध्ये २०३० च्या एसडीजीची पूर्तता: उद्योजकता विकासाची भूमिका. आफ्रिहेरिटेज पॉलिसी ब्रीफ, खंड १६, पृष्ठे १-४.
8. वर्मा, टी. एल. (२०१९). शाश्वत विकास उद्दिष्टे साध्य करण्यात सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांची (एमएसएमई) भूमिका. अभियांत्रिकी अनुप्रयोगातील संशोधनासाठी आंतरराष्ट्रीय जर्नल.